

УДК 811.161.3:398.91

Ю.А. Петрушэўская (Магілёў, Беларусь)

ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ ЁНІВЕРСАЛЬНАГА І НАЦЫЯНАЛЬНАГА Ё БЕЛАРУСКАЙ ПАРЭМІЯЛОГІІ

Артыкул прысвечаны агляду вывучэння ўніверсальнага і нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі. Вызначана, што ў айчынным мовазнаўстве праблема ўніверсальнасці і нацыянальнасці беларускай парэміялогіі закранаецца пры вывучэнні паходжання прыказак, нацыянальнага-культурнага кампанента ў складзе прыказак, у параўнальных і тыпалагічных даследаваннях.

The article deals with the study of universal and national in the Belarusian paremiology. It was determined that the problem of universal and national in Belarusian paremiology is the study of the origin of proverbs, national-cultural component of proverbs, in comparative and typological studies.

Парэміёлагі даўно звярнулі ўвагу на тое, што шмат якія прыказкі розных народаў супадаюць і па змесце, і па сваім афармленні, г.зн. цалкам эквівалентныя, а значыць, універсальныя ў адносінах адна да адной. Адной з актуальных праблем парэміялогіі як галіны мовазнаўства з'яўляецца вызначэнне ўніверсальнага і нацыянальнага кампанентаў у парэміялагічных фондах мовы свету.

Трэба адзначыць, што парэміялагічны фонд беларускай мовы на сённяшні дзень вывучаны досыць грунтоўна. Але агульнае і спецыфічнае ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы, у адрозненне ад яе лексічнага і фразеалагічнага складу, амаль не даследавана.

Мэта артыкула – акрэсліць асноўныя напрамкі і вызначыць праблемы даследавання ўніверсальнага і нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі.

1. Сучасны стан парэміялогіі і парэміяграфіі беларускай мовы. Гісторыя беларускай парэміяграфіі пачынаецца з выдання кнігі Я. Чачота “Деревенские песенки из-под Немана и Двины, некоторые пословицы и идиомы...” (1846), хоць існуе меркаванне, што беларускія прыказкі ўпершыню былі зафіксаваны і парэміяграфічна адлюстраваны ў першым славянскім зборніку прыказак “Proverbiolum polonicorum” С. Рысінскага (1618) [12; 22]. У другой палове XIX ст. пабачыў свет “Сборник белорусских пословиц” І.І. Насовіча (1874). У 1898 г. Е.А. Ляцкі падрыхтаваў вялікі зборнік прыказак, прымавак і загадак “Материалы для изучения творчества и быта белорусов”. У 1935 г. быў выдадзены зборнік беларускіх прыказак і іншых устойлівых адзінак М. Федароўскага (1935). У другой палове XX ст. пабачылі свет зборнікі беларускіх прыказак, сабраных Ф.М. Янкоўскім (1957, папраўлена ў 1992), Я. Рапановічам (1958), М.Я. Грынблагам (1967), і парэміялагічныя слоўнікі І. Шкрабы і Р. Шкрабы (1987), І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч (1996, 2002, 2011), А.С. Аксамітава (2000, 2002), у якіх разам з варыянтамі зафіксавана больш за 20 тысяч прыказкавых адзінак.

Вывучаны лексічны склад беларускіх прыказак (А.С. Аксамітаў), марфалагічныя асаблівасці іх назоўнікавых кампанентаў (Г.В. Параскевіч), сінтаксічныя мадэлі прыказкавых сказаў (Н.І. Бурака, М.В. Петрыкевіч), стылістычныя асаблівасці ўжывання прыказак у тэксце (М.А. Якалцэвіч), парэміялагічны мінімум і асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы (Я.Я. Іваноў), сучасныя парадыйныя перафразаванні прыказак (Я.Я. Іваноў, І.С. Канавалава) і інш. Вызначаны прынцыпы вылучэння і акрэслены змест парэміялогіі як асобнага адгалінавання беларускага мовазнаўства ў працы І.Я. Лепешава “Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства” (2006).

2. Вывучэнне паходжання і крыніц парэміялагічных адзінак беларускай мовы. Паходжанне прыказак беларускай мовы даследавана параўнальна-лінгвістычна, за выключэннем гісторыі і этымалогіі асобных адзінак, агульных для беларускай і рускай, польскай, украінскай моў (у тым ліку запазычаных з іншых славянскіх моў), прыказак, якія ўзыходзяць да антычных і біблейных крыніц, а таксама да літаратурных тэкстаў на розных мовах. Найбольш значным вынікам з’яўляецца «Этымалагічны слоўнік прыказак» (2014) І.Я. Лепешава, дзе лінгвістуецца паходжанне каля 400 прыказкавых адзінак. Комплекснае вывучэнне паходжання прыказак беларускай мовы ў квантытатыўным аспекце пакуль не праводзілася.

У галіне вывучэння паходжання і крыніц парэміялагічных адзінак беларускай мовы акрэслены нацыянальны кампанент, але не вызначаны ўніверсальны, паколькі, акрамя аналізу паходжання асобных прыказак, спецыяльны тыпалагічны даследаванні паходжання прыказак беларускай мовы і іншых моў свету пакуль не праводзіліся.

3. Вывучэнне нацыянальна-культурнага кампаненту беларускіх прыказак. Адным з напрамкаў беларускай парэміялогіі з’яўляецца вывучэнне парэміялагічных адзінак у кантэксце традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, выяўленне этнакультурнага кампанента ў паходжанні, семантыцы і структуры прыказак і інш. (А.Л. Садоўская, Т.В. Валодзіна, В.С. Болбас, Н.П. Жорана, А.В. Шарай, Л.П. Сівуравай і інш.) [1; 2; 4; 24; 25; 27; 29; 31].

Асобна варта вылучыць лінгвакраіназнаўчы падыход у вызначэнні і вывучэнні нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх прыказак, які распрацоўваецца Я.Я. Івановым, Г.У. Басавай, Н.П. Пятровай і інш. [14; 23]. У 1997 г. пабачыў свет лінгвакраіназнаўчы “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” (Я.Я. Іваноў і інш.), у якім вызначаны нацыянальна-культурны кампанент беларускіх прыказак на семантычным і лексічна-граматычным узроўнях апісання.

Паняцце “нацыянальна-культурны кампанент” выкарыстоўваецца даследчыкамі звычайна пры супастаўленні беларускай мовы з суседнімі мовамі (рускай і польскай), без звароту да іншых моў свету, што істотна збядняе вынікі такога апісання, робіць яго недастаткова або зусім не рэпрэзентатыўным.

4. Параўнальна-супастаўляльны вывучэнне парэміялагічных адзінак беларускай мовы і іншых моў свету. Супастаўленне прыказак беларускай і іншых моў скіравана ў асноўным на вызначэнне адметнага і агульнага ў парэміялагічных фондах моў.

Найбольшую значнасць супастаўляльны даследаванні беларускіх і іншых моўных прыказак маюць у прыкладным аспекце – у перакладной парэміяграфіі. Асноўныя прынцыпы супастаўлення беларускіх і славянскіх і неславянскіх прыказак і іх лексікаграфічнага адлюстравання вызначаны ў працах Я.Я. Іванова [10; 15; 32] і рэалізаваны ў шэрагу падрыхтаваных ім перакладных двухмоўных парэміялагічных слоўнікаў: англа-беларускім, польска-беларускім,

руска-беларускім, беларуска-нямецкім [8; 11; 13; 16]. Трэба адзначыць шматмоўныя парэміялагічныя слоўнікі, у якіх адпостраваны беларускія прыказкі: “Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями” (2000) М.Ю. Котавай і “Proverbia et dicta: шестязычный словарь пословиц, поговорок и крылатых слов” (1993) пад рэдакцыяй Н.А. Ганчаровай.

Супастаўленне беларускіх прыказак з іншамоўнымі абмяжоўваецца ў асноўным асобнымі семантычнымі групамі парэміялагічных адзінак, іх лексічна-семантычнымі кампанентамі (А.П. Маюк, Я.Я. Іваноў, І.Г. Гоманав, А.У. Нічыпорчык, А.Л. Садоўская і інш.) [3; 7; 17; 18; 19; 26], сінтаксічнымі мадэлямі (А.М. Саковіч) [28 і інш.], а таксама праблемамі перакладу (Т.Р. Трафімовіч і інш.) [30].

Супастаўляльныя даследаванні беларускіх і іншамоўных прыказак абмежаваны пэўнымі мовамі, пэўнымі моўнымі ўзроўнямі, прыкладнымі аспектамі (парэміяграфія і праблемы перакладу). На сённяшні дзень не праводзіцца комплексных параўнальна-супастаўляльных даследаванняў парэміялагічных адзінак беларускай і іншых моў свету.

5. Спробы тыпалагічнага апісання прыказак беларускай мовы і іншых моў свету. Тыпалагічныя даследаванні парэміялагічных адзінак беларускай мовы нешматлікія і скіраваны ў асноўным на тыпалагічнае параўнанне складу парэміялагічнага мінімуму і асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы і іншых моў (Я.Я. Іваноў) [33], вызначэнне семантычных тыпаў беларускіх і іншамоўных прыказак (Я.Я. Іваноў, М.А. Тарасав) [9] і інш.

Аўтарам артыкула зроблена спроба вызначыць крытэрыі вылучэння ўніверсальнага і нацыянальнага кампанентаў у беларускай парэміялогіі [21], размежаваць запазычаныя (сярод іх інтернацыянальныя) і спрадвечна беларускія адзінкі ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы [20].

Трэба адзначыць, што пры тыпалагічных апісаннях парэміялагічных адзінак моў свету даследчыкі амаль не звяртаюцца да беларускіх прыказак з прычыны адсутнасці рэпрэзентатыўных парэміяграфічных крыніц [5], у якіх было б сістэматызавана паводле лінгвістычна значных крытэрыяў усё багацце прыказкавага фонду беларускай мовы, як, напрыклад, у зборніках польскіх прыказак Ю. Кжыжаноўскага, рускіх прыказак В.М. Макіенкі, нямецкіх прыказак В. Мідэра і інш. Стварэнне такога даведніка – адна з актуальных праблем сучаснай беларускай парэміялогіі [6].

Такім чынам, беларуская парэміялогія і парэміяграфія дастаткова грунтоўна распрацаваны ў тэарэтычным і прыкладным планах у апісальным аспекце. Параўнальна-гістарычны (у тым ліку этымалагічны), супастаўляльны і тыпалагічны аспекты рапрацаваны значна менш, што не дазваляе стварыць аб’ектыўныя перадумовы для даследавання агульнага і спецыфічнага ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы. Суадносіны ўніверсальнага і нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі закранаюцца ў асноўным пры вывучэнні паходжання прыказкавых адзінак, апісанні нацыянальнага-культурнага кампанента прыка-

шк, а таксама ў нешматлікіх параўнальных і тыпалагічных даследаваннях. Пры гэтым этымалагізацыя беларускіх прыказак і вызначэнне іх нацыянальна-культурнай семантыкі адбываецца без звароту да парэміялагічных фондаў еўрапейскіх моў, параўнальныя даследаванні метадалагічна абмежаваны прыкладной сферай і не маюць комплекснага характару, а тыпалагічныя супастаўленні не маюць рэпрэзентатыўнага моўнага матэрыялу.

Распрацоўка прынцыпаў і прыёмаў тыпалагічнага супастаўлення прыказак беларускай і іншых моў і вызначэнне на гэтай падставе суадносін універсальнага і нацыянальнага ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы з'яўляецца адной з актуальных праблем як беларускай парэміялогіі, так і парэміялагічнай тыпалогіі моў свету.

Спіс літаратуры

1. Болбас, В.С. Афарыстычная этнапедагогіка беларусаў : выхаваўчы сэнс народных парэмій / В. С. Болбас // Народная асвета. – 2011. – № 8. – С. 84–86 ; № 9. – С. 75–78 ; № 10. – С. 85–87.
2. Валодзіна, Т. Без прыказкі і з лаўкі не зваліцца : свет рэчаў сялянскага падворка ў фразеалогіі і культуры беларусаў / Т. Валодзіна // Роднае слова. – 1999. – № 2 (134). – С. 100–107.
3. Гомонова, И.Г. Мотивы обращения к оппозиции «свое – чужое» в русских и белорусских поговках с местоимениями-посессивами / И.Г. Гомонова // Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / Hrsg. H. Walter, V.M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 188–192.
4. Жорава, Н. Загляне сонца і ў наша ваконца : асаблівасці інтэрпрэтацыі камаганічнай лексікі ў мове беларускіх прыказак / Н. Жорава // Роднае слова. – 2005. – № 10. – С. 30–32.
5. Иванов, Е.Е. Белорусская поговорка и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е.Е. Иванов // Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / Hrsg. H. Walter, V.M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 111–116.
6. Иванов, Е.Е. Актуальные проблемы и принципы лексикографического описания афористики белорусского языка / Е.Е. Иванов // Итоги научных исследований ученых Могилевского государственного университета имени А.А. Кулешова 2013 г. : сб. науч. статей / под ред. А.В. Иванова, Е.К. Сычевой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – С. 145–149.
7. Иванов, Е.Е. Парадоксальные пословицы в русском и белорусском языках / Е.Е. Иванов // Вестник Новгородского гос. ун-та имени Ярослава Мудрого. Сер. «Филол. науки». – 2014. – № 77. – С. 21–24.
8. Иванов, Е.Е. Русско-белорусский поговорочный словарь / Е.Е. Иванов, В.М. Мокиенко. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2007. – 242 с.
9. Иванов, Е.Е. Семантические типы русских и белорусских пословиц / Е.Е. Иванов, М.В. Тарасова // Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica : зб. навук. артыкулаў / пад рэд. Я.Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2008. – Вып. 2. – С. 188–212.

10. **Іванов, Е.Е.** Типы межъязыковых сходств и различий паремиологических единиц (на материале белорусского и немецкого языков) / Е. Е. Иванов, Н. К. Роминова // Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica VII : зб. навук. артыкулаў / пад рэд. Г. М. Мезенка. – Віцебск : Выд-ва ВДУ імя П.М. Машэрава, 2006. – С. 161–164.
11. **Іваноў, Я.Я.** Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / І.С. Дубасава, Я.Я. Іваноў, Н.П. Пятрова [і інш.] ; пад рэд. Я.Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2009. – 240 с.
12. **Іваноў, Я.Я.** Асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы і “Proverbium polonicorum” (1618) С. Рысінскага / Я.Я. Іваноў // Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka 2006 : [зб. навук. прац] / рэд. А. Кіклевіч, С. Важнік. – Мінск : Права і эканоміка, 2006. – С. 79–94.
13. **Іваноў, Я.Я.** Беларуская-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch / Я.Я. Іваноў, Н.К. Раманава. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. – 108 с.
14. **Іваноў, Я.Я.** Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я.Я. Іваноў // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў, Н.Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
15. **Іваноў, Я.Я.** Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў : падабенствы і разыходжанні / Я. Я. Іваноў // Навуковi вiсник Криворiзького держ. пед. ун-ту. Фiлол. студiї. – 2011. – Вып. 6. – Ч. 2. – С. 53–63.
16. **Іваноў, Я.Я.** Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / Я.Я. Іваноў [і інш.] ; прад. і ўступ. артыкул Я.Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – 192 с.
17. **Маюк, А.П.** Функцыянальна-семантычныя характарыстыкі дакладнай колькасці ў беларускай і англійскай парэміялогіях : адзін, два, тры / А.П. Маюк // Беларуская лінгвістыка. – 2013. – Вып. 71. – С. 103–111.
18. **Маюк, Е.П.** Инклюзивы как показатели количества в белорусских и английских паремиях / Е.П. Маюк // Вестник Минского гос. лингв. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2013. – № 2 (63). – С. 15–21.
19. **Ничипорчик, Е.В.** Значение и назначение паремических суждений о хорошем (на материале русских и белорусских паремий) / Е.В. Ничипорчик // Вестник Польшакага дзярж. ун-та. Сер. А, Гуманітарныя навукі. – 2013. – № 2. – С. 84–91.
20. **Петрушевская, Ю.А.** Интернациональные, заимствованные и исконно языковые единицы в составе паремиологического фонда современного белорусского языка / Ю.А. Петрушевская // Вестник Новгородского гос. ун-та имени Ярослава Мудрого. Сер. «Филол. науки». – 2014. – № 77. – С. 123–126.
21. **Петрушевская, Ю.А.** Универсальное и национальное в составе пословиц современного белорусского литературного языка / Ю.А. Петрушевская // Wort – Text – Zeit XII. Die Phraseologie im Idiolekt und im System der slawischen Sprachen / Hrsg. v. H. Walter und M. Hordy. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 79–80.
22. **Порецкий, Я.И.** Соломон Рысинский : Solomo Pantherus Leucorussus : конец XVI – начало XVII века / Я.И. Порецкий. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – 158 с.
23. **Пятрова, Н.П.** Лінгвакраіназнаўчы аспект нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх фразеалагізмаў і прыказак / Н.П. Пятрова // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте : сб. науч. статей / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2012. – С. 264–266.

24. Садоўская, А.Л. Вобраз савы ў беларускіх парэміялагічных адзінках / А.Л. Садоўская, Т.Р. Рамза // *Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 1999. – № 3. – С. 42–44.
25. Садоўская, А.Л. Сімволіка вераб'я ў беларускай фразеалогіі і парэміялогіі / А.Л. Садоўская // *Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 2001. – № 1. – С. 68–72.
26. Садоўская, А.Л. Адлюстраванне гендэрных адносін у беларускай, рускай і арабскай парэміялогіі / А.Л. Садоўская, Дз.С. Суслаў // *Працы кафедры сучаснай беларускай мовы : зб. навук. прац / Беларускае дзярж. ун-т ; пад рэд. А.Я. Міхневіча.* – Мінск : РІВШ, 2007. – Вып. 6. – С. 116–121.
27. Садоўская, А. Суадносінны аптымізму / песімізму ў нацыянальным характары беларусаў (на матэрыяле парэміялогіі) / А. Садоўская, М. Баравік // *Роднае слова.* – 2011. – № 3 (279). – С. 55–57.
28. Саковіч, А.М. Структурна-семантычныя тыпы двусоставных безглагольных предложений (на матэрыяле беларускіх і сербскіх парэмій) / А.М. Саковіч // *Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 2004. – № 2. – С. 80–84.
29. Сівурава, Л. Прыказкі і прымаўкі як адлюстраванне светлагляду беларускага селяніна / Л. Сівурава // *Роднае слова.* – 2012. – № 4. – С. 87–90.
30. Трофимович, Т.Г. Пословицы и поговорки в языке прозаических произведений А.С. Пушкина и их переводов на белорусский язык / Т.Г. Трофимович // *Вестник Новгородского гос. ун-та имени Ярослава Мудрого. Сер. «Филол. науки».* – 2014. – № 77. – С. 199–201.
31. Шарай, А.В. Адлюстраванне міфа-паэтычных уяўленняў беларусаў аб злых духах у фразеалагізмах і парэміях / А. В. Шарай // *Веснік Віцебскага дзярж. ун-та імя П. М. Магэрава.* – 1998. – № 4. – С. 37–39.
32. Iwanow, E. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў / E. Iwanow // *Studia slawistyczne.* – 2003. – Т. 4. – С. 49–55.
33. Ivanov, E. *Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian)* / E. Ivanov. – Prague : RSS / OSSF, 2002. – 136 p.